

Nr 19

Utlåtande i anledning av Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m.

Genom en den 25 januari 1957 dagtecknad, till lagutskott hänvisad proposition, nr 76, vilken behandlats av första lagutskottet, har Kungl. Maj:t under åberopande av propositionen bilagda i statsrådet och lagrådet förda protokoll föreslagit riksdagen att antaga följande vid propositionen fogade förslag till

L a g

med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m.

Härigenom förordnas som följer.

1 §.

Befinner sig riket i krig, skola bestämmelserna i 2—16 §§ äga tillämpning. Vid krigsfara, vari riket befinner sig, eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden äger Konungen förordna, att nämnda bestämmelser skola tillämpas.

Förordnande som i första stycket sägs skall, vid äventyr att det eljest förfaller, inom en månad underställas riksdagen för dess prövning av frågan huruvida förordnandet skall bestå. Varder förordnandet icke inom två månader från det underställningen skett av riksdagen gillat, skall detsamma vara förfallet.

Under tid, då bestämmelserna i 2—16 §§ äga tillämpning, gälla icke i lag eller författning meddelade stadganden i den mån de strida mot samma bestämmelser eller vad med stöd av dem blivit föreskrivet.

2 §.

Konungen äger bestämma,

1) att domstol skall sammanträda å andra tider och ställen än som för vanliga fall är föreskrivet;

2) att åligganden, som i fråga om rättsskipningen eller rättsvården tillkomma viss underrätt eller lagfaren domare eller viss hovrätt, skola, helt eller delvis, övertagas av annan likställd domstol eller domare.

Om högsta domstolens och hovrätternas tjänstgöring på avdelningar äger Konungen förordna efter omständigheterna.

3 §.

Konungen äger bestämma, att lagfaren domare i eller befattningshavare vid underrätt, hovrätt eller nedre justitierevisionen skall tjänstgöra i annan befattning vid någon av nämnda myndigheter, domare dock endast i domarbefattning.

Vad i lag finnes stadgat om att den som redan innehaft uppdrag som nämndeman eller uppnått viss ålder må avsäga sig uppdraget eller att nämndeman ej må hava uppnått viss ålder, skall ej äga tillämpning.

Förordnande som expropriationstekniker, tekniskt sakkunnig ledamot för patentmål, sakkunnig vid sjöförklaring eller sjöförhör eller särskild ledamot för mål om klander av dispasch skall, om tiden för förordnandet utgår, fortfarande gälla intill dess annat beslut meddelas.

4 §.

Till tjänstgöring såsom nämndeman må i sådant fall som avses i 4 kap. 10 § rättegångsbalken och 21 kap. 7 § lagen om delning av jord å landet kallas jämväl nämndeman eller till nämndeman valbar person utom domkretsen.

Vid förfall för expropriationstekniker eller annan ledamot eller sakkunnig som avses i 3 § tredje stycket må, om så kräves, annan lämplig person med erforderlig sakkunskap tillkallas.

5 §.

Möter på grund av förhållanden som avses i 1 § första stycket hinder eller särskild svårighet att vid laga domstol handlägga mål eller ärende, äger rätten förordna, att det skall överflyttas till annan likställd domstol som med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter finnes lämplig.

Är part på grund av förhållanden som nyss nämnts förhindrad att inställa sig personligen vid rätten, må saken utan hinder av vad eljest gäller om sådan inställelse handläggas och avgöras, om saken finnes kunna nöjaktigt utredas och, i brottmål, anledning ej förekommer att döma till svårare straff än böter.

6 §.

Kan part på grund av förhållanden som avses i 1 § första stycket antagas vara ur stånd att i mål eller ärende bevaka sin rätt och finnes det med hänsyn till målets eller ärendets beskaffenhet vara av synnerlig vikt för honom eller motpart eller eljest ur allmän synpunkt angeläget att handläggningen främjas, skall rätten eller domaren förordna ombud för honom. Till ombud bör förordnas advokat, om sådan finnes att tillgå. Ombud skall entledigas så snart parten finnes kunna själv eller genom ett av honom utsett ombud bevaka sin rätt.

Bestämmelserna i 12 kap. rättegångsbalken om rättegångsombud, vars behörighet avser visst mål utan begränsning med avseende å domstol eller rättegångstillfälle, skola i tillämpliga delar gälla i fråga om ombud som i första stycket sägs, dock att ombudet icke äger mottaga delgivning av stämning i brottmål.

Vad i 8 kap. 5 § rättegångsbalken är stadgat skall äga motsvarande tillämpning beträffande uppdrag såsom ombud enligt denna paragraf.

7 §.

Ombud som avses i 6 § äger att av allmänna medel åtnjuta arvode så ock ersättning för kostnad och tidsspillan efter vad som prövas skäligt. Vid målets eller ärendets avgörande skall part eller annan förpliktas att till statsverket återgälda dess utgifter, såframt han enligt vad om rättegångskostnad är stadgat skolat svara därför. Om den part för vilken ombudet förordnats åtnjuter fri rättegång, skall beträffande ersättning till ombudet och skyldighet att ersätta statsverket kostnaden härför gälla vad i lagen om fri rättegång är stadgat om ersättning till rättegångsbiträde; dock att, då ersättningsskyldighet gentemot statsverket ålägges annan än parten, 13 § nämnda lag ej äger tillämpning. Är fråga om ombud för tilltalad, skall i nämnda hänseenden så anses som hade ombudet förordnats till offentlig försvarare.

Ej må ombudet av part förbehålla sig ersättning för uppdraget; har sådant förbehåll skett, vare det utan verkan.

8 §.

Till offentlig försvarare eller rättegångsbiträde enligt lagen om fri rättegång må, om någon som äger föreskriven behörighet att fullgöra sådant uppdrag icke finnes att tillgå, förordnas annan lämplig person.

9 §.

Konungen äger beträffande riket i dess helhet eller viss del därav förordna om förlängning av tidsfrist, som enligt lag eller författning skall iakttagas för ingivande av inlaga eller vidtagande av annan åtgärd för bevakande eller fullföljd av talan hos domstol eller domare annorledes än genom särskilt rättsmedel. Kungörelse om krigstillstånd skall anses innefatta dylikt förordnande för en tid av två veckor från kungörelsens utfärdande, om ej Konungen bestämmer annorlunda.

Vad i denna paragraf är stadgat äger icke tillämpning vid fullföljd av talan mot beslut i militära disciplinmål eller mot dom eller beslut av krigsrätt i militära brottmål.

10 §.

Är någon skyldig att för bevakande av sin enskilda rätt inom viss i lag eller författning föreskriven tid väcka talan eller påkalla prövning i annan

ordning eller inför domstol eller domare vidtaga annan åtgärd och finnes han på grund av förhållanden som avses i 1 § första stycket hava varit ur stånd att inom den föreskrivna tiden vidtaga åtgärden, skall vad i 58 kap. rättegångsbalken är stadgat angående återställande av försutten tid tillämpas även om åtgärden icke är av beskaffenhet som i 11 § nämnda kapitel sägs. Vad nu sagts äger motsvarande tillämpning beträffande ansökan om resning och besvär över domvilla.

I fråga om återställande av försutten tid enligt första stycket i denna paragraf eller 58 kap. rättegångsbalken skall vad i 12 § nämnda kapitel är föreskrivet om att ansökan skall göras sist inom ett år från den dag då tiden utgick ej äga tillämpning, om sökanden på grund av förhållanden som avses i 1 § första stycket denna lag finnes hava varit ur stånd att inom sagda tid göra sådan ansökan.

Ansökan om återställande av försutten tid skall göras inom tre veckor sedan förfallet upphörde eller inom den längre tid varom Konungen förordnat.

11 §.

Under förundersökning enligt 23 kap. rättegångsbalken må den som finnes kunna utan avsevärd olägenhet inställa sig kallas till förhör vid äventyr att han hämtas utan hinder av att avståndet är större än i 7 § sagda kapitel sägs.

12 §.

Förordnande enligt 27 kap. 9 § rättegångsbalken om kvarhållande av försändelse må, där det kan befaras att inhämtande av rättens beslut skulle medföra sådan tidsutdräkt eller annan olägenhet, som är av väsentlig betydelse för utredningen, meddelas av undersökningsledaren eller åklagaren. I sådant fall skall anmälan som avses i tredje stycket av samma paragraf göras hos den som meddelat förordnandet; denne har jämväl den prövningsskyldighet som där omförmäles.

13 §.

Finnes det vara av synnerlig vikt för utredningen rörande brott, varå ej kan följa lindrigare straff än straffarbete i två år, att expedieringen av samtal till och från telefonapparat, som innehaves av den som skäligen misstänkes för brottet eller eljest kan antagas komma att begagnas av honom, inställas eller fördröjes eller att telefonapparaten avstänges för samtal eller att uppgift från telefonanstalt lämnas å samtal, som expedierats eller beställts till och från nämnda telefonapparat, äger rätten, på yrkande av undersökningsledaren eller åklagaren, meddela tillstånd till sådan åtgärd.

Giltighetstiden för tillstånd till avhörande av telefonsamtal eller till åtgärd som avses i första stycket må bestämmas till högst en månad från den dag då tillståndet delgavs telefonanstaltens föreståndare.

Kan det befaras att inhämtande av rättens tillstånd till avhörande av telefonsamtal eller till åtgärd som avses i första stycket skulle medföra sådan

tidsutdräkt eller annan olägenhet, som är av väsentlig betydelse för utredningen, må förordnande om åtgärden meddelas av undersökningsledaren eller åklagaren.

14 §.

Har undersökningsledare eller åklagare meddelat förordnande jämlikt 12 eller 13 §, skall skriftlig anmälan därom, med angivande av skälen, ofördröjligen göras hos rätten, som har att skyndsamt upptaga ärendet till prövning. Finner rätten att förordnandet icke bör äga bestånd, skall rätten upphäva förordnandet.

15 §.

Delgivning med den som fullgör tjänstgöring vid krigsmakten skall ske genom militär myndighets försorg. Intyg av sådan myndighet skall gälla såsom fullt bevis att delgivning blivit så verkställd som intyget innehåller. Avser delgivning stämning eller kallelse att eljest infinna sig vid domstol, skall intyget tillika innehålla uppgift, huruvida den kallade på grund av sin tjänstgöring är hindrad att inställa sig. Har delgivning verkställts annorledes än genom militär myndighet, vare den gällande; dock må delgivning ej ske på sätt i 33 kap. 8 eller 12 § rättegångsbalken sägs.

16 §.

Befogenhet, som enligt 2 § första stycket 1) och 3 § första stycket tillkommer Konungen, må på uppdrag av Konungen utövas av annan myndighet. Kan under krig förbindelsen mellan någon del av riket och riksstyrelsen icke eller allenast med avsevärd svårighet upprätthållas eller föreligger eljest under krig trängande behov av omedelbara åtgärder, äger hovrätt i vad angår dess domkrets även utan sådant uppdrag utöva befogenhet, som enligt denna lag tillkommer Konungen.

17 §.

När krigstillstånd upphör eller förordnande enligt 1 § första stycket upphäves, skall iakttagas, att den som på grund av 3 § andra eller tredje stycket eller 4 § deltagit i handläggning av mål eller ärende alltjämt skall vara behörig i det målet eller ärendet samt att förordnande av ombud enligt 6 § skall gälla till dess ombudet enligt vad där sägs blivit entledigat. Förordnande enligt 9 § första stycket skall fortfarande tillämpas i fråga om åtgärd, för vars vidtagande tid börjat löpa före förordnandets upphörande. Har för vidtagande av åtgärd varom i 10 § sägs förelegat förfall som där avses, skall med avseende å återställande av försutten tid för åtgärden lagrummet alltjämt tillämpas.

18 §.

Konungen meddelar de närmare föreskrifter, som erfordras för tillämpningen av denna lag.

Denna lag träder i kraft dagen efter den, då lagen enligt därå meddelad uppgift utkommit från trycket i Svensk författningssamling.

Inledning

Under krigsförhållanden påkallas avvikelser från eljest gällande regler rörande domstolsorganisationen och rättegångsordningen. Såsom ett led i beredskapsåtgärder som under senare tid vidtagits på skilda områden har frågan om utformningen av dylika särbestämmelser utretts inom justitie departementet. Därvid har upprättats en den 20 mars 1954 dagtecknad promemoria med förslag till lagstiftning i ämnet.

Över promemorian har efter remiss yttranden avgivits av riksåklagarämbetet, överbefälhavaren, samtliga hovrätter, statspolisintendenten, civilbefälhavarna i första, andra och tredje civilområdena, Stockholms rådhusrätt, rådhusrätterna i Göteborg och Malmö, statens organisationsnämnd, 1951 års rättegångskommitté, föreningen Sveriges häradshövdingar, föreningen Sveriges stadsdomare, föreningen Sveriges landsfogdar, föreningen Sveriges stadsfiskaler, föreningen Sveriges landsfiskaler och Sveriges advokatsamfund. Därjämte har riksåklagarämbetet bifogat yttranden av statsåklagarna i Stockholm och Malmö.

En sammanställning av remissvaren såvitt avser huvudgrunderna i förslaget återfinnes å s. 17—24 i propositionen, till vilken utskottet får hänvisa.

På grundval av det sålunda framkomna materialet föreslås i propositionen efter mönster av den lagstiftning i ämnet, som gällde under det senaste världskriget, vissa särregler rörande domstolsorganisationen och rättegångsförfarandet vid krig eller krigsfara. Vad domstolsorganisationen beträffar föreslås bland annat befogenhet för Kungl. Maj:t att vid krig eller krigsfara förordna om överflyttning av rättsskipningsuppgifter från en domstol till annan likställd domstol samt att inom närmare angivna gränser besluta om förflyttning av domare och andra befattningshavare vid domstol. Beträffande rättegångsförfarandet innehåller propositionen bland annat förslag om att domstol under vissa förutsättningar skall äga förordna ombud för part, som på grund av krigsförhållandena är ur stånd att bevaka sin rätt. Vidare föreslås en viss uppmjukning av kraven på parts personliga inställelse. Propositionen upptager även förslag om förlängning av vissa fatalietider vid krig eller liknande lägen samt om vidgad tillämpning i sådana situationer av reglerna om återställande av försutten tid. Efter förebild av 1952 års särskilda tvångsmedelslag föreslås jämväl vissa speciella regler rörande användningen av straffprocessuella tvångsmedel.

1940 års särskilda rättegångslag m. m.

Genom propositionen nr 183 till 1940 års lagtima riksdag framlade Kungl. Maj:t förslag till lag med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m. Propositionen grundade sig på en av processlagberedningen upprättad, den 14 februari 1940 dagtecknad

promemoria. Sedan riksdagen bifallit propositionen (första lagutskottets utl. 1940: 26), utfärdades lag i ämnet den 26 april 1940 (nr 272). Giltighetstiden för lagen begränsades till den 31 mars 1941. Sedermera förlängdes giltighetstiden successivt med ett år i sänder, senast genom lag den 14 mars 1947 (nr 112), varigenom prolongering skedde till den 30 juni 1948.

1940 års lag var så utformad, att för tillämpning av dess bestämmelser fordrades ett särskilt förordnande av Kungl. Maj:t. Sådant förordnande fick meddelas vid krig eller krigsfara eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. För giltigheten av förordnandet krävdes även riksdagens medverkan. Genom kungörelse den 10 maj 1940 (nr 312) förordnade Kungl. Maj:t, efter inhämtande av riksdagens samtycke, att bestämmelserna i lagen skulle äga tillämpning. Kungörelsen undergick den 17 maj 1946 (nr 200) den ändringen, att från och med den 1 juli 1946 endast viss bestämmelse i 1940 års lag skulle äga tillämpning.

Lagen innehöll i 2 § bestämmelser om rätt för Kungl. Maj:t att vid krig, krigsfara eller andra av krig föranledda utomordentliga förhållanden förordna om ändrad sammanträdestid eller sammanträdesplats för domstol samt om överflyttning av åligganden, som tillkommer viss underrätt eller hovrätt eller lagfaren domare i viss underrätt eller domsaga, till annan likställd domstol eller domare. Om högsta domstolens tjänstgöring på avdelningar skulle Kungl. Maj:t efter högsta domstolens hörande äga förordna efter omständigheterna. Kungl. Maj:t skulle även, i den mån det påkallades av krigsförhållandena, äga bestämma, att lagfaren domare i eller befattningshavare vid underrätt, hovrätt eller nedre justitierevisionen skulle tjänstgöra i annan befattning vid någon av dessa myndigheter, domare likväl endast i domarbefattning. Sistnämnda befogenhet liksom rätten att besluta om ändrad tid och plats för domstols sammanträde kunde på uppdrag av Kungl. Maj:t utövas av annan myndighet.

I lagen upptogs vidare särskilda regler om nämndemans tjänstgöringskyldighet (3 §). Om hinder mötte för val av nämndeman, ägodelningsnämndeman eller vattenrättsnämndeman, skulle nämndeman, trots att hans mandattid utgått, vara pliktig att fortfarande bestrida tjänsten, till dess besked inkommit, att annan valts (3 § första stycket). Då häradsrätt eller ägodelningsrätt sammanträdde utom domkretsen, ägde rättens ordförande, därest nämndeman uteblev, i hans ställe kalla någon, som var valbar till nämndeman i den domsaga, där sammanträdet hölls eller, om sammanträdet ägde rum i stad som ej hörde till domsaga, i närmaste domsaga (3 § andra stycket).

I lagens 4 § stadgades, att mål, som handlades av underrätt eller av arbetsdomstolen, skulle av rätten uppskjutas eller förklaras vilande, om anledning fanns att antaga, att på grund av krig eller andra förhållanden, som avsågs med lagstiftningen, part var ur stånd att inställa sig vid rätten eller eljest utföra sin talan eller annat hinder mötte för målets utredning. Kunde saken nöjaktigt utredas, ägde dock rätten handlägga och avgöra målet, om det för part var av synnerlig vikt eller eljest särskilda skäl föranledde där-

till. För part, som kunde antagas vara ur stånd att vid målets fortsatta handläggning själv bevaka sin rätt, skulle rätten, om det icke var uppenbart, att behov därav icke förelåg, förordna ombud att själv eller genom fullmäktig föra och i högre rätt fullfölja talan. Ombud kunde förordnas jämväl av rättens ordförande, då rätten icke sammanträdde. Vidare föreskrevs, att ombudet skulle, så snart det kunde ske och om möjligt efter samråd med parten, förbereda talans utförande. Om parten själv utsåg fullmäktig, förföll förordnandet. Ombud ägde göra ansökan om fri rättegång och jämväl förordnas till biträde enligt lagen om fri rättegång.

6 § innehöll ersättningsregler. Ombudet skulle av allmänna medel åtnjuta skäligt arvode för sitt arbete och ersättning för nödvändiga utgifter och tids-spillan. I det slutliga utslaget skulle den, för vilken ombud förordnats, förpliktas att till statsverket återgälda vad ombudet tillerkänts, om icke rätten fann, att sådan skyldighet borde åläggas motparten. Om ombudet varit förordnat till biträde enligt lagen om fri rättegång skulle om ersättning till ombudet och skyldighet att ersätta statsverket kostnaden härför gälla vad som stadgats i nämnda lag.

Lagen upptog vidare i 7 § särskilda regler om laga förfall. Om part eller annan, som kallats till rättens sammanträde, uteblev eller om han eljest underlät att fullgöra vad som enligt rättens eller domarens beslut förelagts honom, skulle underlåtenheten enligt första punkten i 7 § icke leda till påföljd för honom, såframt han på grund av krig eller andra förhållanden, som avsågs med lagstiftningen, haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet. Därest det icke var för rätten känt, huruvida vederbörande sålunda haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet, skulle upplysning härom inhämtas genom rättens försorg (7 § andra punkten).

Lagens bestämmelser om uppskov, ombud och laga förfall skulle jämlikt 8 § första stycket i tillämpliga delar gälla i fråga om mål eller ärende, som handlades av lagfaren domare i underrätt eller domsaga eller av överrätt eller högsta domstolen, samt i fråga om utsökningsmål, där någon skulle höras i den ordning, som stadgas i 195 § utsökningslagen. Det i 27 kap. 15 § äldre rättegångsbalken upptagna stadgandet, att i vissa fall ändring i underrätts beslut i brottmål ej finge ske utan att den tilltalade beretts tillfälle att komma tillstådes vid munligt förhör i hovrätten, skulle enligt 8 § andra stycket i 1940 års lag icke äga tillämpning, om på grund av krig eller andra förhållanden, som åsyftades med lagen, förhör med den tilltalade icke kunde anställas eller skulle vara förenat med synnerlig olägenhet.

9 § innehöll en regel om befogenhet för Kungl. Maj:t att, då det påkallades av krig eller andra i lagen åsyftade förhållanden, förordna om förlängning av den tid, inom vilken allmän underrätt hade att företaga rannsaking med häktad. Sådant förordnande kunde avse riket i dess helhet eller viss del därav.

Enligt 10 § i den lydelse paragrafen erhöll genom lag den 22 juni 1944 ägde Kungl. Maj:t befogenhet att i den mån det påkallades av förhållanden, som nyss nämnts, förordna om förlängning av den tid, inom vilken ingivan-

de av inlaga eller annan åtgärd för fullföljande eller bevakande av talan annorledes än genom särskilt rättsmedel skulle äga rum hos domstol, domare, nedre justitierevisionen eller överexekutor. Även ett dylikt förordnande kunde avse riket i dess helhet eller viss del därav.

Lagen innehöll även särskilda regler om andra tidsfrister än de nu nämnda (11 §). Var någon skyldig att för bevakande av sin enskilda rätt inom viss i lag eller författning föreskriven tid instämma talan eller påkalla prövning i annan ordning eller inför domstol eller domare vidtaga annan åtgärd och befanns han på grund av krig eller andra därmed jämställda förhållanden ha varit ur stånd att vidtaga åtgärden inom den föreskrivna tiden, skulle reglerna om återställande av försutten tid i lagen den 22 juni 1939 om särskilda rättsmedel vinna tillämpning, även om åtgärden icke var av sådan beskaffenhet som åsyftades där. Denna regel ägde motsvarande tillämpning beträffande resningsansökan och besvär över domvilla. Den för återställande av försutten tid givna regeln att ansökan därom skulle göras inom ett år från den dag, då tiden utgick, ägde icke tillämpning, om sökanden på grund av krig eller andra likartade förhållanden, varit ur stånd att inom årsfristen göra sådan ansökan.

Speciella delgivningsregler meddelades i 12 §. Delgivning med den, som fullgjorde tjänstgöring vid krigsmakten, skulle ske genom militär myndighets försorg. Intyg av sådan myndighet gällde som fullt bevis, att delgivning verkställts på sätt intyget utvisade. Var fråga om delgivning av stämning eller kallelse att infinna sig personligen vid domstol, skulle intyget tillika innehålla uppgift huruvida den kallade på grund av sin tjänstgöring var hindrad att inställa sig. Om delgivning skett på annat sätt än genom militär myndighet skulle delgivningen likväl gälla. Delgivning fick dock icke ske genom handlings införande i allmänna tidningarna eller dess fästande å den söktes husdörr eller uppläsande för hans husfolk eller på annat sådant sätt.

Slutligen stadgades i 13 § att Kungl. Maj:t ägde meddela de närmare föreskrifter, som erfordrades för tillämpningen av lagen. Sådana tillämpningsföreskrifter utfärdades genom kungörelse den 10 maj 1940 (nr 313).

Tilläggas bör, att 1940 års lag icke var tillämplig på krigsdomstolar och rättegången vid dem (1 §).

Det må nämnas att en motsvarande lagstiftning genomfördes även beträffande förvaltningsdomstolarnas och förvaltningsmyndigheternas verksamhet vid krig eller krigsfara. På detta område gällde ursprungligen lagen den 1 november 1940 med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m. Till grund för denna lag låg ett av särskilt tillkallade sakkunniga utarbetat förslag (SOU 1940: 23). Lagen skulle gälla till och med den 31 mars 1942. Vid 1942 års riksdag framlades förslag till ny lag i samma ämne (prop. nr 6). Anledningen till omarbetningen var bl. a., att lagen ansågs böra omfatta även vissa kyrkliga myndigheter. För denna komplettering av lagen ansågs allmänna kyrkomötets medverkan erforderlig. På grundval av den nämnda

propositionen, vilken bifölls av riksdagen, utfärdades lagen den 13 mars 1942 (nr 87) med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m. Till skillnad från de år 1940 utfärdade lagarna gjordes denna lag ej tidsbegränsad. Såsom skäl härtill åberopades i propositionen det förhållandet, att betydande svårigheter kunde uppstå att erhålla erforderlig medverkan av kyrkomötet till eventuella prolongeringar. Lagen är alltjämt i kraft. I anslutning till vissa åtgärder, som på senare tid vidtagits på beredskapsplaneringens område, har i överensstämmelse med förslag i propositionen nr 9 till 1953 års riksdag en del ändringar i lagen genomförts enligt lag den 27 februari 1953 (nr 51).

Departementspromemorian

I den inledningsvis omförmälda departementspromemorian anföres, att särbestämmelser om rättegången vid krig eller krigsfara torde få utformas med 1940 års lag såsom förebild. I vissa betydelsefulla avseenden måste dock lagstiftningen utformas på annat sätt än 1940 års lag, bl. a. beroende på tillkomsten av nya rättegångsbalken. Störningar på rättsskipningen under krigsförhållanden kan inträffa såväl i avseende å domstolsorganisationen som beträffande själva rättegångsförfarandet och vad därmed sammanhänger. I enlighet med de grundsatser som var vägledande vid utformningen av 1940 års lag bör en undantagslagstiftning utarbetas med sikte på att såvitt möjligt komma till rätta med inträdande olägenheter i båda dessa hänseenden.

I promemorian behandlas först i vilka avseenden särregler erfordras beträffande domstolsorganisationen. Efter en redogörelse för de bestämmelser i 1940 års lag som rörde domstols sammanträdestider och sammanträdesställen, överflyttning av åligganden från en domstol till en annan, högsta domstolens tjänstgöring på avdelningar, förflyttning av befattningshavare, nämndemans tjänstgöringsskyldighet och möjligheterna att ersätta utebliven nämndeman uttalas i promemorian, att bestämmelser i dessa avseenden även nu torde böra upptagas, ehuru omarbetning delvis måste ske för anpassning till nya rättegångsbalken. I promemorian framhålles vidare, att ett par andra undantagsregler beträffande domstolsorganisationen dessutom synes vara påkallade. Sålunda torde Kungl. Maj:t böra givas befogenhet att förordna om ändrad sammansättning av domstol. I 2 § i det vid promemorian fogade lagförslaget har upptagits en regel av denna innebörd. Det förutsattes i promemorian, att bemyndigandet utnyttjas med försiktighet och med iakttagande av att domstolarna ej erhåller en mindre kvalificerad sammansättning än som är absolut nödvändig. Väsentliga ändringar bör enligt promemorian ske endast i ett verkligt nödläge. Enligt promemorian bör ifrågakvarande befogenhet på uppdrag av Kungl. Maj:t kunna utövas av annan myndighet. Vidare förordas i promemorian, att gällande regler om att den som redan innehaft uppdrag såsom nämndeman eller uppnått viss ålder må avsäga sig uppdraget eller att nämndeman

ej må ha uppnått viss ålder sättes ur tillämpning. Slutligen anses i promemorian, att skyldighet att kvarstå i uppdrag till dess annan blivit vald eller utsedd bör föreligga ej blott för nämndemän utan även för sådana särskilda sakkunniga som ingår i rätten vid handläggningen av patent-, sjörätts- och expropriationsmål.

Vad härefter angår själva rättegången och vad därmed sammanhänger erfordras, enligt vad i promemorian anföres, särskilda anordningar främst med hänsyn till att krigsförhållandena ofta kan medföra svårigheter för parter att inställa sig eller eljest medverka vid handläggningen av mål och ärenden.

Enligt promemorian är det uppenbart, att parts av krigsförhållanden för- anledda underlåtenhet att fullgöra vad som enligt processreglerna ankommer på honom icke bör räknas honom till last och föranleda vites- eller annan dylik påföljd. Inkallelse till krigstjänst eller annat med krigsförhållandena sammanhängande hinder bör givetvis betraktas såsom en art av laga förfall. I detta avseende erfordras enligt promemorian ej någon särskild bestämmelse. Enligt 32 kap. 8 § rättegångsbalken föreligger laga förfall, då någon genom avbrott i allmänna samfärdseln, sjukdom eller annan omständighet, som han ej bort förutse eller rätten eljest finner utgöra giltig ursäkt, hindrats att fullgöra vad honom ålegat.

Enligt äldre rättegångsbalken fanns ej någon skyldighet för domstolen att undersöka, huruvida laga förfall förelåg. Härom meddelades emellertid särskilda föreskrifter i 1940 års lag. I 7 § andra punkten stadgades, såsom förut nämnts, att därest det ej vore för rätten känt, huruvida part eller annan, som underlåtit att på kallelse infinna sig eller eljest fullgöra vad som förelagts honom, haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet i form av hinder till följd av krigsförhållandena, upplysning därom skulle inhämtas genom rättens försorg. Numera stadgas i 32 kap. 6 § rättegångsbalken: »Underlåter den som enligt rättens beslut skall infinna sig vid rätten eller eljest fullgöra något i rättegången att ställa sig det till efterrättelse och förekommer anledning, att han har laga förfall, skall underlåtenheten icke leda till påföljd eller eljest läggas honom till last i rättegången». I processlagberedningens motiv till detta stadgande uttalades, att det med hänsyn till de stränga påföljder, som vore knutna till utevaro syntes lämpligt att dessa uteslötes så snart rätten hade anledning antaga, att laga förfall vore för handen. I promemorian uttalas, att det är uppenbart, att skäl till antagande om laga förfall ofta måste föreligga under krigsförhållanden. Någon motsvarighet till nyssberörda stadgande i 7 § andra punkten i 1940 års lag synes sålunda ej erforderlig. I promemorian anses vidare, att motsvarighet till den i 7 § första punkten nämnda lag givna regeln om verkan av laga förfall, kan undvaras med hänsyn till det uttryckliga stadgandet i 32 kap. 6 § rättegångsbalken.

Vad beträffar sådana tidsfrister som bestämts i lag, framför allt tid för fullföljd av talan, stadgas i 32 kap. 7 § rättegångsbalken, att rätten skall utsätta ny tid, om före utgången av den fastställda tiden visas laga förfall.

- I dessa fall kräves sålunda, att laga förfallet anmäles och styrkes före tidsfristens utgång. I promemorian intages den ståndpunkten, att något avsteg från denna grundsats icke torde böra göras under krigsförhållanden. För motparten och i övrigt ur allmän rättssäkerhetssynpunkt är det angeläget att frågan huruvida en meddelad dom vunnit laga kraft ej hålles svävande. Emellertid förordas i promemorian, att möjlighet till allmän förlängning av sådana tidsfrister, varom här är fråga, införes i huvudsaklig överensstämmelse med bestämmelserna i 10 § i 1940 års lag. Därjämte anses i promemorian en särskild undantagsregel vara erforderlig för att icke krigsförhållandena skall sätta part ur stånd att utnyttja det särskilda rättsmedlet återställande av försutten tid. En dylik undantagsregel fanns såsom nämnts i 11 § i 1940 års lag. I enlighet med vad i nämnda paragraf stadgades bör vidare, framhålles det i promemorian, detta rättsmedel utvidgas till att omfatta jämväl frister som faller utom rättegång eller avser inledande av rättegång o. dyl.

Enligt bestämmelser i 1940 års lag skulle mål eller ärende uppskjutas eller förklaras vilande, om anledning förelåg till antagande, att på grund av krigsförhållandena part vore ur stånd att inställa sig vid rätten eller eljest utföra sin talan eller annat hinder mötte för utredningen av målet eller ärendet. Då numera i 32 kap. 5 § rättegångsbalken finnes en allmän regel om vilandeförklaring av mål, därest mot handläggningen möter hinder av längre varaktighet, anses i promemorian någon särskild bestämmelse i detta avseende icke behövlig.

Ofta kan emellertid — framhålles det i promemorian — längre uppskov med avgörandet av mål eller ärenden vålla betydande olägenheter för berörda parter och ur allmän synpunkt. Såsom framhölls i förarbetena till 1940 års lag är det enligt promemorian även i krigstid av stor vikt att, samtidigt som den enskildes rättsskydd såvitt möjligt tillgodoses, samhällsfunktionerna inom olika områden fortgår med minsta möjliga rubbning. För att tillgodoses detta viktiga intresse meddelades i 1940 års lag särregler i två avseenden. Dels stadgades, att mål kunde oavsett parts utevaro eller annat hinder handläggas och avgöras, om saken befanns kunna nöjaktigt utredas och det för part vore av synnerlig vikt eller eljest särskilda skäl föranledde därtill, och dels hade rätten att vid behov förordna särskilt ombud för frånvarande part. Utseende av ombud för en frånvarande part innebär, enligt vad i promemorian uttalas, att ett väsentligt hinder för målets eller ärendets avgörande undanröjes, och bestämmelser härom torde enligt promemorian även nu böra upptagas. Däremot anses det i promemorian icke böra komma i fråga att genom en särregel ge avkall på eljest gällande krav på den utredning, som skall föregå målets eller ärendets avgörande. Vad särskilt angår frågan om parts personliga inställelse finnes ej anledning att under krigsförhållanden frångå vad härom stadgas i 11 kap. 5 § och 21 kap. 2 § rättegångsbalken. Några större olägenheter av att man upprätthåller det absoluta kravet på personlig inställelse av den misstänkte i vissa brottmål torde enligt promemorian ej behöva befaras. Föreligger enskilt anspråk i

anledning av brottet, kan talan därom jämlikt 22 kap. 1 § rättegångsbalken föras i den för tvistemål stadgade ordningen, varvid möjlighet eventuellt kan förefinnas att få anspråket prövat utan avseende å att den misstänkte ej kan infinna sig personligen.

I promemorian lämnas härefter en redogörelse för de bestämmelser rörande straffprocessuella tvångsmedel som gällt under och efter senaste världskriget. Härom yttras i promemorian:

Beträffande de straffprocessuella tvångsmedlen innehöll 1940 års särskilda rättegångslag ingen annan undantagsregel än att i 9 § stadgades, att Kungl. Maj:t ägde beträffande riket i dess helhet eller viss del därav förordna om förlängning av den tid, inom vilken allmän underrätt hade att företaga rannsaking med häktad. Emellertid meddelades därjämte särskilda av krigsförhållandena föranledda bestämmelser dels i lagen den 14 oktober 1939 om särskilda tvångsmedel vid utredning rörande brott som avses i 8 eller 19 kap. strafflagen m. m. och dels i lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m. Genom 1939 års lag tillkom vissa i förhållande till då gällande rätt nya tvångsmedel, som skulle få användas vid utredning rörande vissa mot rikets säkerhet riktade brott. De nya tvångsmedel som infördes genom lagen var kvarhållande av post- och telegraf försändelser samt avlyssnande av telefonsamtal och inhämtande av uppgift å beställda eller utväxlade telefonsamtal. Giltighetstiden för 1939 års lag var begränsad till utgången av mars 1941, och lagen prolongerades ej. 1940 års tvångsmedelslag innefattade mycket mera vittgående befogenheter än den år 1939 utfärdade lagen. De i 1940 års tvångsmedelslag angivna åtgärderna fick tillgripas i den mån så fanns erforderligt för att hindra eller uppdaga brott mot 8 kap. strafflagen eller sådana brott mot 19 kap. strafflagen, vilka kunde skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt; sedermera utökades denna förteckning med brott mot den år 1940 tillkomna lagen om straff för sabotage. Åtgärderna fick emellertid därutöver användas även i den mån det var erforderligt för att hindra att förhållande, vars meddelande till främmande makt kunde föranledda skada som nyss nämnts kom till obehörigas kännedom eller för att vinna utredning om obehörigt utforskande av sådant förhållande eller om överbringande till obehörig av meddelande därom. För tillämpning av 1940 års tvångsmedelslag fordrades sålunda ej i alla fall, att misstanke om brottsligt förfarande förelåg. Under de angivna förutsättningarna kunde enligt 1940 års tvångsmedelslag beslut meddelas om beslag, skingringsförbud samt hus- eller kropps rannsakan. Vidare kunde beslutas att expediering av post-, telegraf-, järnvägs- eller annan försändelse skulle inställas eller fördröjas eller försändelsens innehåll granskas och censureras samt att expediering av telefonsamtal skulle inställas eller fördröjas eller samtals avlyssnas eller telefonapparat för viss tid eller tills vidare avstängas för samtals. Genom lag den 21 mars 1941 tillades att det jämväl kunde beslutas att uppgift skulle lämnas från telefonanstalt å utväxlade eller beställda samtals. Vidare gav 1940 års tvångsmedelslag möjlighet att, där det befanns erforderligt för ändamål som förut nämnts, gripa och kvarhålla personer, vilka misstänktes för att förbereda, utöva eller främja sådan verksamhet, mot vilken lagen riktade sig. 1940 års tvångsmedelslag gällde i likhet med 1939 års lag ursprungligen till utgången av mars 1941. 1940 års lag förlängdes emellertid successivt och upphörde att gälla först med utgången av juni 1945.

De straffprocessuella tvångsmedlen är numera utförligt reglerade i nya

RB. Bestämmelserna finnes huvudsakligen i 24—28 kap. och avhandlar följande särskilda slag av tvångsmedel, nämligen häktning och anhållande (24 kap.), reseförbud (25 kap.), kvarstad och skingringsförbud (26 kap.), beslag (27 kap.) samt husrannsakan, kroppsvisitation och kroppsbesiktning (28 kap.). Användandet av tvångsmedlen ingår såsom ett led i den förundersökning, som enligt 23 kap. RB skall föregå väckandet av åtal vid domstol för brott som hör under allmänt åtal. Befogenheten att besluta om användning av tvångsmedel har i vissa fall, när det gäller åtgärder av särskilt ingripande natur, förbehållits rätten men tillkommer eljest undersökningsledaren och åklagaren samt understundom även enskild polisman.

I syfte att bereda vidgade möjligheter att utnyttja tvångsmedel vid förundersökning angående spioneri, sabotage och vissa andra mot rikets säkerhet riktade brott har emellertid utfärdats en lag den 21 mars 1952 med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål (prop. 1952: 22, första lagutskottets utl. 1952: 6). Denna lag, som ursprungligen gällde till och med den 30 juni 1953, har genom lag den 13 mars 1953 erhållit förlängd giltighet till och med den 30 juni 1954, och genom lag den 26 februari 1954 har giltighetstiden ytterligare förlängts till och med den 30 juni 1955.¹ 1952 års tvångsmedelslag äger tillämpning vid förundersökning angående 1) brott som avses i 8 kap. 1, 4 eller 5 §, 6 § första stycket eller 7 §, 9 kap. 1, 2 eller 6 § eller 19 kap. 4 § strafflagen; 2) brott som avses i 19 kap. 1, 2 eller 3 § strafflagen, där brottet innefattar gärning varom i 4 § nämnda kap. sägs; 3) försök eller förberedelse till de under 1) och 2) nämnda brotten; samt 4) brott som avses i 8 kap. 10 § eller 9 kap. 7 § strafflagen. Vid dylik förundersökning äger justitiekanslern på begäran av anhållningsmyndigheten medgiva förlängning av den tid (högst fem dagar), inom vilken enligt 24 kap. 12 § RB häktningsframställning senast skall avlåtas till rätten, med sammanlagt högst tjugufem dagar. Beslag får läggas å sådant skriftligt meddelande som omförmäles i 27 kap. 2 § andra punkten RB, även om å brottet kan följa lindrigare straff än straffarbete i två år. Vidare kan den befogenhet att förordna om kvarhållande av försändelse, som enligt 27 kap. 9 § RB tillkommer rätten, i brådskande fall — med efterföljande kontroll av rätten — utövas av undersökningsledaren eller åklagaren. Slutligen ger lagen vidgade möjligheter till telefonkontroll. Avlyssning av telefonsamtal enligt 27 kap. 16 § RB får sålunda ske oavsett att å brottet kan följa lindrigare straff än straffarbete i två år. Därjämte är det tillåtet att inställa eller fördröja expedieringen av telefonsamtal eller avstänga telefonapparat eller lämna uppgift å expedierade samtal. Giltighetstiden för förordnande om telefonkontroll är högst en månad i stället för den i 27 kap. 16 § RB stadgade tiden en vecka. I brådskande fall kan — även här med efterföljande kontroll av rätten — förordnande om telefonkontroll meddelas av undersökningsledaren eller åklagaren.

När det gäller frågan om regleringen av tvångsmedel under krigsförhållanden inriktar sig uppmärksamheten — framhålles det i promemorian — helt naturligt i främsta rummet på den mot rikets säkerhet riktade brottsligheten. Såsom framgår av den lämnade redogörelsen har redan genomförts en särskild lagstiftning rörande tvångsmedlen med ändamål att giva polis- och åklagarmyndigheterna ökade möjligheter att uppdaga och beivra

¹ 1952 års lag har senast förlängts t. o. m. den 30 juni 1958. Se prop. nr 7, rskr. nr 106 vid innevarande riksdag.

dylik brottslighet. I promemorian uttalas, att denna lagstiftning, som ansetts påkallad redan i det nu rådande utrikespolitiska läget, ej lär vara tillfyllest vid krigstillstånd eller vid allvarligt krigshot. För ett sådant läge måste mera ingripande åtgärder övervägas. Dessa kan emellertid ej begränsas till den individuella brottsbekämpningen med krav på viss grad av misstanke om brott såsom förutsättning för ingripande. Bl. a. torde en mer eller mindre omfattande allmän kontroll över vissa kommunikationsmedel få tillgripas (jfr uttalande av föredragande departementschefen i prop. 1952: 22 s. 44). Spörsmålet härom synes enligt promemorian ej böra behandlas i samband med en lagstiftning angående rättegångsväsendets ordnande under krigsförhållanden utan bör upptagas till särskild behandling med beaktande av erfarenheterna av den kontroll- och censurverksamhet, som under det senaste världskriget utövades med stöd av 1940 års tvångsmedelslag (jfr SOU 1948: 7).

Vid ett ställningstagande till frågan, huruvida eljest finnes anledning att under krigsförhållanden göra avsteg från rättegångsbalkens reglering av användningen av tvångsmedel, har man — säges det i promemorian — å ena sidan att beakta att polis- och åklagarmyndigheternas verksamhet kan ganska avsevärt försvåras till följd av personalbrist och rubbningar i övrigt i samhällslivet, med anledning varav lättnader i de restriktioner i olika avseenden, som rättegångsbalkens bestämmelser innehåller, kan vara påkallade. Å andra sidan är det av vikt att de garantier för den enskildes rättssäkerhet som dessa restriktioner avser att ge, upprätthålles även i krigstid. Man bör eftersträva en effektiv brottsbekämpning utan eftersättande av kravet på att den misstänkte under förundersökningen icke får utsättas för obehöriga och onödiga ingrepp. Detta gäller framför allt frihetsberövandet. Någon förlängning av anhållningstiden utöver vad beträffande vissa särskilda slag av brott redan medgives enligt 1952 års tvångsmedelslag bör sålunda enligt promemorian ej komma i fråga. I promemorian anföres att detta icke synes behöva i någon högre grad menligt inverka på förundersökningens effektivitet, under förutsättning att polis- och åklagarmyndigheternas verksamhet inriktar sig på brott av allvarlig karaktär och lämnar å sido sådana brott och förseelser, som i ett för krigsförhållanden omställt samhälle framstår såsom mer eller mindre bagatellartade. Ej heller i övrigt bör enligt promemorian de grundsatser, varpå rättegångsbalkens bestämmelser om användning av tvångsmedel vilar, i något väsentligt avseende rubbas. De jämkningar och kompletteringar beträffande reglerna om kvarhållande av försändelse och om telefonkontroll, som upptages i 1952 års tvångsmedelslag, bör dock — med undantag för bestämmelsen att telefonkontroll må äga rum oavsett att å brottet kan följa lindrigare straff än straffarbete i två år — under krigsförhållanden utsträckas att gälla beträffande brott i allmänhet. Härom föreslås regler i 8—10 §§ i det vid promemorian fogade lagförslaget. Dessa avsteg från rättegångsbalkens regler synes enligt promemorian vara av beskaffenhet att under krigsförhållanden främja möjligheterna till beivrande även av andra brott

än dem som avses i 1952 års tvångsmedelslag utan att några allvarliga erinringar ur rättssäkerhetssynpunkt kan riktas mot desamma.

Vad slutligen beträffar tillämpningsområdet för lagstiftningen anmärkes i promemorian, att 1940 års särskilda rättegångslag i vissa avseenden var tillämplig å utsökningsmål (se 8 och 10 §§; jfr 1 § fjärde stycket administrativa fullmaktslagen). Även om vissa utsökningsmål till sin beskaffenhet nära överensstämmer med de vanliga rättegångsmålen, förordas i promemorian att alla mål och ärenden enligt utsökningslagen hänföres till administrativa fullmaktslagen i den mån de ej handläggas av domstol. Administrativa fullmaktslagen bygger i huvudsak på samma grundsatser som nu föreslagits beträffande rättegångsväsendet, och det torde enligt promemorian ej finnas speciell anledning att från dess tillämpningsområde utbryta denna särskilda grupp av administrativa mål. Regeln i 9 § sista stycket administrativa fullmaktslagen att, beträffande fullföljande eller bevakande av talan hos domstol eller annan myndighet, som avses i lagen med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m., föreskrifterna i nämnda lag skola äga tillämpning — vilken regel för närvarande hänger i luften, eftersom 1940 års särskilda rättegångslag upphört att gälla — torde emellertid böra få kvarstå och således bli tillämplig å den lag, varom förslag framlägges i promemorian.

Departementschefen

Vid lagrådsremissen har *föredragande departementschefen, statsrådet Zetterberg*, beträffande förslaget huvudgrunder anfört följande:

»Den gällande lagstiftningen om domstolarna och rättegångsordningen är anpassad efter normala fredliga förhållanden och tager icke sikte på de särskilda förhållanden som råder i en krigssituation. Det framstår som en angelägen uppgift att på detta område genomföra en beredskapslagstiftning, som kan sättas i kraft vid krigstillstånd eller eljest i ett läge då samhället på grund av krigsförhållanden måste omställas i olika avseenden. Det förslag till sådan lagstiftning som nu framlagts i en departementspromemoria har såsom huvudsaklig förebild den särskilda, år 1940 utfärdade rättegångslag, som gällde under andra världskriget. Förslaget har vid remissbehandlingen i stort sett tillstyrkts eller lämnats utan erinran, och jag vill även för egen del förordas, att lagstiftning i huvudsaklig överensstämmelse med förslaget genomföres.

Såsom uttalats i promemorian kan under krigsförhållanden störningar av rättsskipningen inträffa såväl i avseende å domstolsorganisationen som beträffande själva rättegångsförfarandet och vad därmed sammanhänger. I fråga om domstolsorganisationen föreslås i promemorian, efter mönster av 1940 års lag, särskilda regler angående domstols sammanträdestider och sammanträdesställen, överflyttning av åligganden från en domstol till en annan, högsta domstolens och hovrätternas tjänstgöring

på avdelningar, förflyttning av befattningshavare, nämndemans tjänstgöringsskyldighet och ersättare för utebliven nämndeman. Dessa regler, som ej mött några invändningar vid remissbehandlingen, torde kunna upptagas i överensstämmelse med promemorians förslag. Detsamma gäller de särregler som föreslagits beträffande rätt att avsäga sig uppdrag såsom nämndeman och angående åldersgräns för sådant uppdrag ävensom om skyldighet att kvarstå i vissa uppdrag.

Det i promemorian framlagda förslaget upptager därjämte en regel, som bemyndigar Kungl. Maj:t att förordna om avvikelser från gällande föreskrifter om domstols sammansättning. Någon motsvarighet härtill fanns ej i 1940 års lagstiftning. I promemorian uttalas, att dylika avvikelser kan vara nödvändiga för att rättsskipningen skall kunna upprätthållas i ett kritiskt läge. I likhet med ett flertal remissinstanser är jag emellertid tveksam, huruvida det är lämpligt och av behovet påkallat att eftergiva de krav i fråga om domstols sammansättning som den gällande lagstiftningen uppställer. Såsom framhölls i förarbetena till 1940 års lag, där införandet av en regel i den antydda riktningen avvisades (se prop. 1940: 183 s. 14), är det sannolikt, att det totala antalet mål och ärenden kommer att nedgå under krigsförhållanden, varigenom verkningarna av en minskad tillgång på domarpersonal åtminstone delvis neutraliseras. Behovet av juridiskt utbildad domarpersonal torde vidare i viss utsträckning kunna tillgodoses genom anlitande av pensionerade domare. Härtill kommer, att åtskilliga organisatoriska svårigheter torde kunna avhjälpas genom de föreslagna befogenheterna för Kungl. Maj:t att förordna om överflyttning av ämbetsåligganden från en domstol till en annan och att besluta om förflyttning av domarpersonal. Vad nämnden beträffar läser reglerna i 4 kap. 10 § rättegångsbalken och den i promemorian föreslagna befogenheten för domstol att tillkalla nämndeman eller till nämndeman valbar person utom domkretsen bereda domstolarna möjlighet att så gott som alltid anskaffa fulltalig nämnd, då sådan erfordras. Med hänsyn till vad nu anförts torde tillräckligt starka skäl icke föreligga att tillskapa möjlighet att under krigsförhållanden ändra domstolarnas sammansättning. Tilläggas må, att ett genomförande av stadsdomstolsutredningens nyligen framlagda förslag rörande rådhusrätts sammansättning i brottmål skulle ytterligare reducera behovet av en särregel om domstolarnas sammansättning under krig och därmed likartade förhållanden.

Vad angår själva rättegången och vad därmed sammanhänger har i promemorian föreslagits särskilda anordningar främst med hänsyn till att krigsförhållandena ofta kan medföra svårigheter för parter att inställa sig eller eljest medverka vid handläggningen av mål och ärenden. Sålunda föreslås befogenhet för domstol att förordna ombud för part, som kan antagas vara ur stånd att vid handläggningen av mål eller ärende bevaka sin rätt, samt regler om förlängning av vissa tidsfrister. Promemorians förslag i dessa hänseenden torde med vissa jämkningar kunna genomföras. Enligt

vad riksåklagarämbetet och en civilbefälhavare föreslagit synes jämväl böra införas en bestämmelse, som ger domstolarna befogenhet att överflytta mål eller ärende till annan likställd domstol, som med hänsyn till sin belägenhet är mera lämplig att upptaga målet eller ärendet. Överflyttning bör få ske, om det erfordras för att undanröja sådant hinder för målets eller ärendets handläggning, som uppkommit på grund av krigsförhållandena, samt överflyttningen med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter finnes lämplig.

Föreningen Sveriges häradshövdingar har ifrågasatt om icke en regel bör införas om skyldighet för domstol att vid parts utevaro eller underlåtenhet efterforska huruvida laga förfall föreligger. Enligt föreningens mening finnes eljest risk för en icke avsedd vidgad tillämpning av bestämmelsen i 32 kap. 6 § rättegångsbalken om att utevaro eller underlåtenhet som föranletts av laga förfall ej skall läggas parten till last i rättegången. Denna bestämmelse förutsätter nämligen för sin tillämpning allenast, att det förekommer anledning att parten har laga förfall, icke att laga förfall är styrkt. Det synes emellertid även utan uttrycklig föreskrift kunna förväntas, att domstolarna kommer att utnyttja till buds stående upplysningskällor för att undersöka om laga förfall verkligen är för handen. Man kan även räkna med att motparten ofta har intresse av att medverka vid utredningen härom.

I ett flertal remissyttranden har ifrågasatts, om icke lättnader i gällande regler om parts skyldighet att infinna sig personligen bör införas. Rättegångsbalkens regler härom syftar till att skapa ett allsidigt och tillförlitligt underlag för målets avgörande. Då dessa regler är av väsentlig betydelse för rättsskipningens säkerhet, synes det tveksamt om undantag bör medgivas. De svårigheter, som reglerna om parts personliga inställelse kan ge upphov till under krigsförhållanden, bör man i stället, så långt det är möjligt, söka bemästra på andra vägar. Genom att domstolen utnyttjar den förut berörda befogenheten att överflytta mål till annan domstol kan parten eventuellt beredas möjlighet att infinna sig personligen. Vidare kan ombud, som förordnas av domstolen, måhända genom sitt arbete medverka till att utredningen kommer i sådant skick, att parts personliga inställelse enligt rättegångsbalkens regler blir obehövlig. Jag är således ej beredd att förorda någon uppmjukning av kraven på parts personliga inställelse. Ej heller kan jag förorda några inskränkningar i gällande bestämmelser om skyldighet för hovrätt att hålla huvudförhandling.

Med anledning av vad hovrätten för Nedre Norrland och föreningen Sveriges häradshövdingar anfört torde böra upptagas en regel om uppmjukning av kompetenskraven för offentlig försvarare och biträde enligt lagen om fri rättegång.

Vad angår regleringen av de straffprocessuella tvångsmedlen under krigsförhållanden vill jag ansluta mig till promemorians förslag att till brott i allmänhet utsträcka vissa jämknings- och kompletteringsringar beträffande reglerna om kvarhållande av försändelse och om tele-

fonkontroll, som upptagits i 1952 års särskilda tvångsmedelslag. Jag anser mig vidare i likhet med promemorian böra avvisa tanken att i fråga om andra brott än de i nämnda lag avsedda tillåta en förlängning av den i rättegångsbalken stadgade fristen för ingivande av häktningsframställning beträffande anhållen. Att under längre tid beröva en för brott misstänkt person hans frihet på de tämligen svaga grunder som kunna vara tillfyllest för att motivera ett anhållande synes ej böra komma i fråga i andra fall än då det gäller brott som innebär fara för rikets säkerhet.

De frister som domstol enligt rättegångsbalkens regler om straffprocessuella tvångsmedel har att iakttaga är i allmänhet så utformade, att de medger hänsynstagande även till extraordinära situationer och torde således i oförändrat skick kunna tillämpas även under krigsförhållanden. Regler av nu åsyftad typ återfinnes i rättegångsbalken exempelvis i 24 kap. 13, 17 och 18 §§, 25 kap. 3, 5 och 8 §§, 26 kap. 4 § andra stycket och 7 §, 27 kap. 6 och 14 §§, 45 kap. 14 §, 51 kap. 13 § samt 55 kap. 15 §. I något fall förekommer, att en absolut tidsfrist stadgas. Väckes i mål, som fullföljts till högre rätt, fråga om häktning av misstänkt, som är anhållen, och kan häktningsfrågan avgöras utan förhandling, skall sålunda enligt 24 kap. 20 § rättegångsbalken beslut meddelas sist å fjärde dagen efter det häktningsframställning inkommit till rätten. Något behov av att för krigsförhållanden modifiera denna bestämmelse torde emellertid knappast föreligga.

Beträffande förundersökningsreglerna i övrigt synes en anpassning till krigsförhållanden i huvudsak vara möjlig inom ramen för gällande regler i rättegångsbalken. Någon genomgripande revidering av dessa regler torde sålunda ej behöva övervägas i detta sammanhang. Med anledning av vad för- eningen Sveriges häradshövdingar anfört torde dock bestämmelsen i 23 kap. 7 § rättegångsbalken om hämtning till förhör böra jämkas. Lagrummet begränsar möjligheten att hämta någon till förhör till sådana tillfällen, då väglängden icke överstiger femton kilometer. Under krigsförhållanden bör man kunna kräva inställelse till förhör, även om väglängden överstiger femton kilometer, såvida inställelse å förhørsplatsen icke medför avsevärd olägenhet för den som skall höras.

Vad slutligen angår tillämpningsområdet för lagstiftningen må anmärkas, att 1940 års lag i vissa hänseenden var tillämplig på utsökningsmål. I promemorian föreslås däremot, att alla mål och ärenden enligt utsökningslagen skall hänföras till administrativa fullmaktslagen, i den mån de ej handläggas av domstol. Enligt min mening vinnes härigenom en enkel och klar gränsdragning mellan den föreslagna lagens och den administrativa fullmaktslagens tillämplighetsområden. Såsom påpekats vid remissbehandlingen medför den föreslagna gränsdragningen bl. a. den konsekvensen, att möjlighet kommer att saknas att i ifrågavarande utsökningsmål förordna ombud för part, som på grund av krigsförhållandena är ur stånd att bevaka sin rätt. Den administrativa fullmaktslagen innehåller nämligen icke någon motsvarighet till den nu föreslagna lagens regler om förordnande av

ombud. Det torde emellertid få övervägas att komplettera den administrativa fullmaktslagen med regler bl. a. i detta hänseende. Spörsmålet härom skall dock icke upptagas i detta sammanhang.»

Lagrådet

Av de huvudfrågor i förslaget, vid vilka departementschefen vid lagrådsremissen uppehållit sig, berörde lagrådet särskilt spörsmålet om parts skylighet att infinna sig personligen och anförde härom:

»I likhet med flera remissinstanser anser lagrådet, att man under krig och liknande förhållanden även måste något mildra kraven på personlig inställelse. Det kan icke vara lämpligt, att domstolarna för att under dylika tider undgå stötande resultat av de för normala förhållanden avsedda reglerna skola känna sig pressade att tillämpa dessa på ett sätt som eljest icke anses tillåtligt. Stöd för en efter förhållandena anpassad praxis bör givas i nu ifrågavarande lag. Bland annat i mål om ansvar för olika slags krisförseelser bör saken ofta kunna prövas utan att den tilltalade inställt sig personligen. En befogenhet i angiven riktning måste givetvis tillämpas med försiktighet. Tydligt är även att, om exempelvis i brottmål den tilltalade ej kan infinna sig, rätten måste vid prövningen taga hänsyn till att den tilltalades egen redogörelse kanske kunnat tala till hans förmån. Lagrådet förordar därför en bestämmelse, att om part på grund av förhållanden som avses i 1 § första stycket är förhindrad att i mål eller ärende inställa sig personligen, saken likväl må prövas utan hinder av vad eljest gäller om sådan inställelse, såframt det ej kan befaras medföra olägenhet av någon betydelse.»

I anledning av detta lagrådsuttalande har *departementschefen* i propositionen tillagt:

»Lagrådet har föreslagit en särregel rörande parts personliga inställelse. Såsom redan av remissprotokollet framgår, är jag tveksam, om över huvud något undantag bör medgivas från gällande bestämmelser i detta ämne. En regel med den av lagrådet föreslagna innebörden kan befaras leda till icke avsedda eftergifter av kraven på att part skall vara personligen tillstädes. Tydligt är emellertid, att betänkligheterna mot en modifierande särregel betydligt minskas, om från regelns tillämplighetsområde undantages sådana brottmål, vari anledning förekommer att ådöma svårare straff än böter. Jag vill icke motsätta mig lagrådets önskemål om en undantagsbestämmelse i ämnet, därest dess tillämplighetsområde begränsas på antytt sätt. Bestämmelsen synes böra innehålla, att om part på grund av förhållanden som avses i 1 § första stycket är förhindrad att inställa sig personligen vid rätten, saken må utan hinder av vad eljest gäller om sådan inställelse handläggas och avgöras, om saken finnes kunna nöjaktigt utredas och, i brottmål, anledning ej förekommer att döma till svårare straff än böter.»

Specialmotivering till lagförslaget

Beträffande specialmotiveringen till lagförslaget tillåter sig utskottet hänvisa till propositionen.

Utskottet

Med det i förevarande proposition framlagda förslaget till lag med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara avses att foga ett nytt led till den beredskapslagstiftning, vilken om så erfordras skall möjliggöra samhällets omställning vid ett krigsläge. Lagstiftning av detta slag är alltid förenad med speciella svårigheter beroende på osäkerheten i varje försök till förhandsbedömning av de förhållanden under vilka lagen skall komma i tillämpning. Vissa drag i samhällsbyggnaden vid ett krigsläge, ägnade att inverka på rättegångsväsendet, torde dock med rimlig sannolikhet kunna förutses. Militärinkallelser och kanske evakueringar kommer att vålla personalbrist hos myndigheter och försvåra för enskilda att rättsligt tillvarata sina intressen, och ett ansträngt kommunikationsväsen kan väntas fördröja eller förhindra utredningar och samverkan mellan myndigheter å olika orter. Uppgiften för den lagstiftning som nu föreslås blir därför att söka bemästra sådana svårigheter men det är vanskligt att avgöra hur långtgående regler som skall anses erforderliga. Att märka är nämligen att den föreslagna lagen skall kunna tillämpas under högst skiftande förhållanden. Enligt 1 § i förslaget skall sålunda, då riket befinner sig i krig, lagens bestämmelser automatiskt träda i tillämpning, medan vid krigsfara liksom eljest »under utomordentliga av krig föranledda förhållanden» Kungl. Maj:t skall äga förordna, att dessa bestämmelser skall lända till efterrättelse. Även om man — såsom enligt utskottets mening bör ske — ger uttryckssättet »krigsfara eller av krig föranledda utomordentliga förhållanden» en snäv tolkning, kommer tydligen lagen att få en högst avsevärd spännvidd. Det måste rimligen antas, att det föreligger helt olika behov av att omställa rättegångsväsendet i exempelvis ett krigsläge med invasion av svenskt territorium och i ett skärpt beredskapsläge. Det framstår därför i viss mån som tveksamt, huruvida reglering för så skilda situationer lämpligen kan genomföras genom en och samma lagstiftning. Denna väg har emellertid valts vid lagstiftning om de administrativa myndigheternas verksamhet i krig eller vid krigsfara, och detta förfaringssätt torde i andra hänseenden vara förenat med fördelar. Den föreslagna lagens konstruktion medger också en ganska långtgående anpassning efter olika förhållanden. Vid allenast krigsfara eller i ett beredskapsläge, då Kungl. Maj:t förordnar om lagens tillämplighet, kan t. ex. ett sådant förordnande inskränkas att avse endast vissa bestämmelser i lagen, och även riksdagen har vid sin prövning av huruvida förordnandet skall bestå samma möjlighet att inskränka lagens tillämpning. Genom den Kungl. Maj:t tillerkända befogenheten att meddela närmare föreskrifter för lagens tillämpning kan även på andra sätt lagens regler anpassas till vad de särskilda förhållandena gör lämpligt. Övergår krigsfaran i krig, kommer så lagen i tillämpning i sin helhet men att märka är att flera av dess bestämmelser endast innebär befogenhet för Kungl. Maj:t att genomföra vissa för situationen erforderliga åtgärder. Några av dessa befogenheter kan även av Kungl. Maj:t

delegeras. Skulle sedan krigsläget förvärras därhän, att statsstyrelsen mer eller mindre paralyseras, går lagen så långt i sin särreglering, att hovrätterna bemyndigas att utan uppdrag utöva de befogenheter som enligt den föreslagna lagen eljest tillkommer Kungl. Maj:t.

De särskilda bestämmelser som i propositionen föreslås för rättegångsväsendet vid krig eller krigsfara avser såväl domstolsorganisationen som själva rättegången. Vid sin granskning av de föreslagna reglerna har utskottet ägnat särskild uppmärksamhet åt stadgandena om straffprocessuella tvångsmedel. I synnerhet mot bakgrund av i vilken utsträckning tvångsmedel utnyttjades med stöd av den under kriget gällande 1940 års särskilda tvångsmedelslag har det nämligen syntts utskottet angeläget att i den nu föreslagna motsvarigheten till 1940 års lag skapa garantier mot en sådan glidning åt en efter hand alltmer utvidgad användning av tvångsmedel.

De bestämmelser i fråga om användningen av tvångsmedel som i propositionen föreslås innebär jämkningar av rättegångsbalkens reglering endast i fråga om kvarhållande av försändelse och telefonkontroll. Beträffande kvarhållande av försändelse gäller enligt 27 kap. 9 § rättegångsbalken, att om det är anledning att försändelse som må tagas i beslag skall inkomma till post-, telegraf-, järnvägs- eller annan befodringsanstalt, förordnande kan meddelas att försändelsen, när den inkommer, skall kvarhållas, till dess frågan om beslag blivit avgjord. Sådant förordnande, som skall ges för viss tid, högst en månad, meddelas av rätten. På denna punkt innebär det framlagda lagförslaget endast den förändringen, att då inhämtande av rättens beslut skulle medföra sådan tidsutdräkt eller annan olägenhet som är av väsentlig betydelse för utredningen, motsvarande förordnande må meddelas av undersökningsledaren eller åklagaren. Att sålunda en lagstiftning, avsedd att träda i kraft vid krigsfall och jämförbara situationer, ger möjlighet för de förundersökande organen att i vissa fall förordna om denna tvångsåtgärd synes icke kunna föranleda erinran. I de lägen då lagen kan väntas komma i tillämpning kan nämligen befaras, att kommunikationstekniska svårigheter eller andra omständigheter omöjliggör en tillräckligt snabb kontakt mellan undersökningsledningen och vederbörande domstol. Några avgörande olägenheter ur rättssäkerhetssynpunkt av det föreslagna stadgandet torde ej behöva befaras. Att märka är nämligen, att om undersökningsledare eller åklagare meddelar förordnande av detta slag, skriftlig anmälan ofördröjligen skall göras hos rätten, som har att skyndsamt upptaga ärendet till prövning.

Beträffande telefonkontroll gäller enligt 27 kap. 16 § rättegångsbalken, att om någon kan skäligen misstänkas för brott, varå icke kan följa lindrigare straff än straffarbete i två år, och det finnes vara av synnerlig vikt för utredningen att undersökningsledaren eller åklagaren erhåller del av samtal till och från telefonapparat, som innehaves av den misstänkte eller kan antas komma att begagnas av honom, rätten äger meddela tillstånd till deras avhörande. Sådant tillstånd skall meddelas för viss tid högst en vecka. Rättegångsbalkens bestämmelser om telefonkontroll, som sålunda endast

avser avlyssning av samtal, skall i den föreslagna lagen utvidgas att omfattas även inställande och fördröjande av samtal liksom även avstängning av telefonapparat. Vidare skall uppgifter kunna inforas angående vilka samtal som expedierats eller beställts från kontrollerad apparat och ytterligare föreslås, att tillstånd till telefonkontroll i brådsakade fall skall kunna medges av undersökningsledaren eller åklagaren och att tillståndstiden utsträcks till högst en månad.

Vid granskning av de föreslagna bestämmelserna ur effektivitetssynpunkt är att anta att regler om förlängning av tillståndstiden och om interimistiska beslut av undersökningsledningen svårligen kan undvaras under de tider då lagen kan väntas bli tillämplad liksom att även möjligheten att inhämta uppgift om utväxlade samtal bör vara av värde vid polisens spaningsarbete. Betydelsen av de föreslagna möjligheterna att inställa och fördröja samtal och att avstänga telefonapparat är svårare att bedöma. Motsvarande befogenheter enligt 1940 års tvångsmedelslag blev utnyttjade i mycket ringa omfattning. Inställande av expediering av telefonsamtal enligt 1940 års lag torde sålunda icke ha förekommit vare sig vid den särskilt inrättade telefonkontrollavdelningen i Stockholm eller vid anstalterna i landsorten, medan fördröjning av samtal torde ha förekommit allenast i Stockholm och där blott i enstaka undantagsfall. Ej heller det i 1940 års tvångsmedelslag medgivna tvångsmedlet avstängning av telefonapparat torde ha använts vare sig i Stockholm eller i landsorten (Se SOU 1948: 7, s. 135 ff). I enstaka undantagsfall kan väl dock även nu berörda kontrollåtgärder vara av värde för den brottsutredande verksamheten.

Om åter telefonkontrollen som tvångsmedel granskas ur rättsskyddssynpunkt torde kunna fastslås, att det är ett väsentligt intresse att snävt begränsa möjligheterna till avlyssning, som är en i den enskildes rättssfär starkt ingripande tvångsåtgärd, men att det är av mindre betydelse om för fall då avlyssning enligt rättegångsbalkens allmänna regler är medgiven, detta tvångsmedel kompletteras med även andra former av telefonkontroll. Bortsett från möjligheten till tillståndsförlängning och befogenhet för åklagare att fatta interimistiska beslut, kommer propositionens förslag ej att utvidga möjligheterna till avlyssning. Då utskottet vidare förutsätter att reglerna om telefonavlyssning även vid tillämpning av den nu föreslagna lagstiftningen tillämpas med restriktivitet, finner utskottet det anförda ge vid handen, att vid en avvägning av effektivitetskravet och rättsskyddsintresset de föreslagna reglerna om telefonkontroll kan godtas.

Ej heller i övrigt har utskottet funnit anledning till anmärkning mot Kungl. Maj:ts förslag. Utskottet får därför hemställa,

att förevarande proposition, nr 76, måtte av riksdagen bifallas.

Stockholm den 28 mars 1957

På första lagutskottets vägnar:

OLOV RYLANDER

Vid detta ärendes behandling har närvarit

från första kammaren: herrar Branting, Lindblom, fru Sjöström-Bengtsson, herrar Domö, Lindgren och Englund*;

från andra kammaren: herrar Rylander, Skoglund i Umeå, Hedqvist, Gustafsson i Borås, fru Boman, herr Onsjö, fru Johansson* och fru Lidman-Frostenson.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.
